

מבוא

בשלושה הוא ייחודו של ספר זה. ייחוד ראשון הוא במיקוד בעולם הפנימי של יונה הנביא ובטיבו של השיח בינו לבין אלוהים. הרבה שאלות תישאלנה על האיש - על בריחתו, על המוכנות שלו למות, על בחירותיו ועל סולם ערכיו. שאלות תישאלנה על השליחות שאליה מייעד אותו אלוהים. האם כפויה היא? או שמא צפונות ליבו חבויים בה? ייחוד שני: המרחב ההיסטורי מקראי שבו מתחולל האירוע. הנביא יונה נזכר בשני מקורות בתנ"ך - בספר מלכים ובספר יונה. במובן הפשוט קיים פער בין שני התיאורים. בלימודנו נבקש לשרטט מרחב היסטורי ומושגי, המכיל את שניהם. זיהוי זה עשוי להציף תובנות חדשות על עולמו הרוחני של האיש, ועל הוויכוח שהיה לו עם ריבונו של עולם.

ייחוד שלישי הוא בכלי הלימוד: הכתיבה המקראית ממעטת בתיאור מחשבות, רצונות או רגשות. מחסור זה הביא רבים להתייחס אליה כאל מצע המזמן קריאות רבות. בשונה מאלו, לימודנו מושתת על הנחת היסוד הבאה: המקרא משתף בנדיבות רבה את הקורא - בהיגיון, במחשבות ובכמוסות הלב של גיבוריו. נוכחות זו נסתרת במידה רבה: אותות קלים אוצרים בתוכם תנועות חיים; ובהתאמה - מידע רב ושיתוף נוכחים בכל פסוק ופסוק. הדרך להיחשף אל אלו היא מתוך תשומת לב וקריאה קשובה - שאינה מקבלת דבר כמובן מאליו. בקריאה קשובה ננהל דיאלוג עומק עם הכתוב, ונזוהה התמודדות עם השאלות ששאלנו, ועם שאלות נוספות.

נביא בורח

מדוע בורח יונה? במבט ראשון, התשובה לשאלה זו מפורשת בכתוב. אלוהים ניחם על הרעה אשר ביקש להביא על אנשי נינוה,¹ ותגובת יונה היא: "וַיֵּרַע אֶל יוֹנָה רָעָה גְדוֹלָה וַיִּחַר לוֹ" (ד, א). יונה ממשיך ומסביר את עצמו בתשובה מפתיעה - "כִּי יִדְעָתִי כִּי אַתָּה אֵל חַנוּן וְרַחוּם אַרְךָ אַפַּיִם וְרַב חַסֵּד וְנָחֵם עַל הַרְעָה" (ד, ב). מילים שבכל מקום לשבח תחשבנה,² משנות טעמן בעיני יונה: "עַל כֵּן קִדְמָתִי לְבִרְחַת תְּרִשִׁישָׁה" (שם).

מה כואב כל כך ליונה? קצה חוט נוכח אולי במשפטים הבאים: "מְשֻׁמְרִים הִבְלִי שְׂוֹא חַסְדָּם יַעֲזֹבוּ: וְאֲנִי בְּקוֹל תוֹדָה אֲזַבְחָה לְךָ אֱשֹׁר נְדַרְתִּי אֲשַׁלְמָה..." (ב, ט-י). במילים אלו חותם יונה את דיבורו אל אלוהים תוך שהוא נתון במעי הדג. אנשי הספינה אמנם הגיעו לפסגה רוחנית - "וַיִּירְאוּ הָאֲנָשִׁים יְרֵאָה גְדוֹלָה אֶת ה' וַיִּזְבְּחוּ זִבְחַ לֵה' וַיִּדְרוּ נְדָרִים" (א, י), לצד זאת יונה מבקש להבהיר: האנשים הללו הם עובדי עבודה זרה, משמרים הבלי שווא - ואת פסיליהם הרוויים בהבל, כמו גם את חסדם הם עתידים לעזוב. משפט זה תקף גם ביחס לתשובתם הצפויה של אנשי נינווה שלטעמו אין לה ערך.

1. "וַיִּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְרָכָם הִרְעָה וַיִּנְחֵם הָאֱלֹהִים עַל הַרְעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה" (ג, י)

2. כך בשלוש עשרה מידות: וַיַּעֲבֹר ה' עַל פְּנֵיו וַיִּקְרָא ה' ה' אֵל רַחוּם וְחַנוּן אַרְךָ אַפַּיִם וְרַב חַסֵּד וְאֱמֶת" (שמות לד, ו); כך במילותיו של דוד בספר תהלים: "וְאַתָּה אֲדֹנָי אֵל רַחוּם וְחַנוּן אַרְךָ אַפַּיִם וְרַב חַסֵּד וְאֱמֶת: פְּנֵה אֵלַי וְחַנּוּנִי תִּנֶּה עֲזֹד לְעַבְדְּךָ וְהוֹשִׁיעָה לִבְנֵי אִמָּתְךָ" (ו, טו-טז), ובעוד מקומות.

ועדיין לא נחה דעתו של הקורא. מאיזה מקום בנפשו באים משפטים אלו? מהו הסיפור המשוקע בהם? במבט ראשון ניתן לדבר על סוג של מצוינות רוחנית שאינה מוכנה לסבול פשרה. מי שאינו שב בתשובת אמת אין לו זכות קיום. דומה שתובנה זו רחוקה מלשקף את מכלול ממדיו של הסיפור. יונה בורח מלפני ה', מוטל על פי בקשתו אל ים גועש, שותק שלושה ימים ושלושה לילות במעי דג, "וַיִּצְטָהּ ה' קַח נָא אֶת נַפְשִׁי מִמָּוֶי פִּי טוֹב מוֹתִי מִחַיִּי" הוא אומר, על שום מה? על שום תכונותיו כאיש עקרונות שאינו מוכן להתפשר על פחות מן השלם? על מזבח תפישה תיאולוגית בדבר הדרך הראויה לריבונו של עולם להנהיג את עולמו? האם מתנגד הוא לרחמיו של אלוהים על כל מעשיו?

בפרק הבא מקור מקראי המזמין את הלומד אל נקודת מבט נוספת על דמותו של האיש.

הקשר מקראי היסטורי

”בְּשָׁנַת חֲמִשׁ עָשָׂרָה שָׁנָה לְאַמְצִיָּהוּ בֶן יוֹאֵשׁ מֶלֶךְ יְהוּדָה מָלַךְ יִרְבְּעָם בֶּן יוֹאֵשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל בְּשִׁמְרוֹן אַרְבָּעִים וְאַחַת שָׁנָה: וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָי ה' לֹא סָר מִכָּל חַטָּאוֹת יִרְבְּעָם בֶּן נְבֹט אֲשֶׁר הִחְטִיא אֶת יִשְׂרָאֵל: הוּא הִשִּׁיב אֶת גְּבוּל יִשְׂרָאֵל מִלְּבֹא חֲמַת³ עַד יָם הַעֲרָבָה כְּדָבַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד עַבְדּוֹ יוֹנָה בֶּן אֲמִתִּי הַנְּבִיא אֲשֶׁר מָגַת הַחֶפֶר: כִּי רָאָה ה' אֶת עֲנִי יִשְׂרָאֵל מִכֹּה מְאֹד וְאָפֶס עֲצוּר וְאָפֶס עֲזוּב וְאִין עֶזֶר לְיִשְׂרָאֵל: וְלֹא דִבֶּר ה' לְמַחֲזוֹת אֶת שֵׁם יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וַיֹּשִׁיעֵם בְּיַד יִרְבְּעָם בֶּן יוֹאֵשׁ” (מלכים ב יד, כג-כז).

הימים הם ימי ירבעם השני (ירבעם בן יואש), מלך העושה הרע בעיני ה', כשהאויב איתו הוא נתבע להתמודד הוא ארם היושבת מצפון לממלכת ישראל. בפסוקים מתוארת התרחשות בלתי צפויה: מלך ישראל עושה הרע בעיני ה', ולצד זאת הוא מתואר כמי ש”השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה”. בניגוד לעיקרון המקראי הקושר מצב מדיני להתנהגות מוסרית של מלך ושל בני עמו, המשוואה המכוננת הפעם היא אחרת.

וכל כך למה? תחילה מצביע המקרא אל עבר יונה, הנביא

3. שם מקום בסוריה, המסמן את גבולה הצפוני של ארץ ישראל (במדבר לד, ח). יש הסבורים שהמקום נמצא בצפון בקעת הלבנון. לבוא חמת נזכרת בכמה מקומות במקרא: בסיפור המרגלים (במדבר יג, כא); בקשר לכיבושי דוד את ארם דמשק וארם צובה (מלכים א ה, טו) ועוד.

אשר ליווה את התהליך ובהשראתו אירע הדבר. הגיונה המוסרי של ההתרחשות מתואר במילים: "כִּי רָאָה ה' אֶת עֲנֵי יִשְׂרָאֵל מִרְהַמָּד⁴ וְאָפֶס עֲצוּר⁵ וְאָפֶס עֲזוּב⁶ וְאִין עֲזָר לְיִשְׂרָאֵל" - ישראל נתון במרי, לא מחויב, נעדר מנהיגות העוצרת ומעמידה חיים בגבולם. בסוג של פרדוקס, המסכנות או חוסר האונים של העם הם שעמדו בבסיס החמלה והרחמים עליהם. המילים "וְלֹא דָבַר ה' לְמַחֲוֹת אֶת שֵׁם יִשְׂרָאֵל מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם וְיֹשִׁיעֵם בְּיַד יְרֻבְעֵם בֶּן יוֹאָשׁ" הן מילים קשות, המצביעות על מחשבת האלוהים למחותם מתחת השמים, ממש כמו עמלק הנמחה מתחת השמים. לא בדין נצלו ישראל מן האבדון כי אם בחסד וברחמים.

כמה מילים על האויב מן הצפון: ארם מוכרת כגורם משמעותי במרחב, החל מערוב ימיו של שלמה המלך.⁷ כמאה שנים היא אחזה בהגה העיונות לישראל, עד אשר הגיע יונה הנביא. בהשראתו

4. אולי מלשון מרי, "ממרים הייתם עם ה' מיזם דעתי אתכם". ללא עול ומסגרת.

5. 'עצור' הוא מנהיג. "זה יעצור בעמי" פירושו - זה ינהיג את עמי. העצירה היא שימת גבולות, מסגרת המאפשרת הובלה והתנהלות.

6. יש מתנכלים לישראל, אך "אפס עזוב" - אין אפשרות להעביר אותם למעמד של עזובים, ששוב אין מי שנטפל או מתנכל אליהם. במשמעות דומה: "כִּי תִרְאֶה חֲמוּר שֹׁנֵאָדָּ רִבְץַּ תַּחַת מְשָׂאוֹ וְתִדְלַת מְעוֹב לֹו עֲזוּב תִּעֲזֹב עִמּוֹ (שמות כג, ה). וְחִדַּלְתָּ מֵעֲזוּב לֹו: זֶהוּ תִיאוּר לְהַתְנַהֵּגוֹת שְׂאִינָה הוֹלֵמַת, כְּאִשֶׁר חֲמוּר רֹבֵץ תַּחַת מְשָׂאוֹ, וְהָאֵדָם חִדַּל מֵעֲזוּב לֹו. פִּירוּשׁוֹ - וְחִדַּלְתָּ מִלְּפָרוֹק מְשָׂאָה מֵעֲלִיָּה. עֲזִיבָה, בְּמִשְׁמְעוֹת שֶׁל הוֹרֵדַת הַמְּשָׂא מִן הַבַּהֲמָה. שְׁנֵי הַבִּיטוּיִים מִתְאַרִים מִחִדַּל בְּמִנְהִיגוֹת. אִין מִי שִׁיכוּוִין אוֹתָם עַל יַדֵי שִׁימַת גְּבוּל אֵל הַיֵּשׁ, וְאִין מִי שִׁיכוּוִין אוֹתָם בְּהַגְנָה מִפְּנֵי הַנְּטָפְלִים וְהַמְּתַנְכְּלִים אֵלֵיהֶם מִן הַחוּץ.

7. כך עולה מהתיאור בספר מלכים על תקופת שלמה: "וַיִּקְרַע אֱלֹהִים לֹו שֵׁטֶן אֶת רִזּוֹן בֶּן אֲלִידָע אֲשֶׁר בָּרַח מֵאֵת הַדְּדַעְזוֹר מֶלֶךְ צוּבָה אֲדֹנָיו: וַיִּקְבֹּץ עָלָיו אֲנָשִׁים וַיְהִי שֶׁר גְּדוּד בְּהַרְגַּ דְּוֹד אֹתָם וַיִּלְכוּ דְּמִשְׁק וַיִּשְׁבוּ בָהּ וַיִּמְלְכוּ בְּדְמִשְׁק: וַיְהִי שֵׁטֶן לְיִשְׂרָאֵל כָּל יְמֵי שְׁלֹמֹה וְאֵת הַרְעָה אֲשֶׁר הִדָּד וַיִּקְרַע בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּמְלֹךְ עַל אֲרָם" (מלכים א, יא, כג-כה). התיאור הוא של רזון בן אלידע מעבדי הדדעזור מלך צובא שתפש את השלטון בארם והיה לשטן לשלמה. מכאן ואילך ארם היא אויב הנוכח בצפון מזרחה של ארץ ישראל עד לתקופת ירבעם השני.

מתהפך הגלגל והיא נדחקת הצידה, מאבדת מעליונותה.

בד בבד עם אבדן מקומה של ארם, מעצמה חדשה כבר עומדת בפתח - אשור המכינה עצמה אל תפקידה החדש. עוד מעט יעלה פול מלך אשור על ישראל, ומנחם בן גדי ישלם לו מס (מלכים ב טו, יט); תגלת פלאסר מלך אשור יוביל את צבאו אל ממלכת ישראל, יחריב אזורים שלמים ויגלה אותם לאשור (מלכים ב ט"ו, כט); שלמנאסר יכנס לתמונה ויגלה את ממלכת ישראל מעל אדמתה (מלכים ב י"ח, ט-יא), ואחריו יבוא סנחריב היושב בעיר הגדולה נינווה - בירתה של אשור.⁸

הקשר - והשלכותיו

לא אל עיר נידחת בקצה העולם נשלח יונה, גם לא אל עיר אנונימית. יונה נשלח אל נינווה, והדיעות המקראיות עליה צובעות את שליחותו בצבעים שאין כל דרך להתעלם מהם. הימים הם ערב עלייתה של אשור כמעצמה. בעוד שנים ספורות יישב בה סנחריב, יהפוך אותה לעיר בירה, וממנה יוביל צבאותיו אל ממלכת יהודה.

יבוא טוען ויטען - שמא יונה אינו יודע את שעתיד להיות? אכן, המקרא אינו מתאר ידיעה שכזו, לצד זאת, נעמיד טענה זו למבחן. יונה על פי טענה זו נשלח בתמימות אל עיר כלשהי - להצילה מן הפורענות, אך לא היה מודע לעובדה שבהצלה זו הוא נותן יד לעלייתה של מעצמה גדולה העומדת לשלוט במרחב. מעבר לחוסר הנוחות במחשבה שיונה אינו מודע להשלכות הרות הגורל העשויות להיות לפועלו, נוכח כאן נושא רחב יותר, מהותי. מהי נבואה, או - מיהו הנביא? האם נביא הוא אדם המשמש כצינור למסור הודעות לבני דורו, לפעול פעולה כזו או אחרת? אם כך - אכן הוא אינו חייב להיות מודע להשלכות של פועלו, שהרי האחריות מוטלת על ריבונו של עולם, לא עליו. הבנה אחרת - הנביא המביא את דבר ה' אל

8. "ויסע ויגלף וישב סנחריב מלך אשור וישב בנינוה" (מלכים ב יט, לו).

העם הוא מנהיג המבין את המציאות בהקשריה הרחבים, נתון בעמדה של שיקול דעת, הבנה ומעורבות. אלוהים מזמין את יונה ללכת אל נינווה ואינו מסתיר ממנו את מהות השליחות. עובדה זו מעמידה אותו בעמדה של אחריות אל הנבואה ועל התוצאות שיהיו לה.⁹ מעורבות זו מתבקשת ומועצמת נוכח משבצת ה'מנהיגות הרוחנית' אותה הוא תופש בספר מלכים, כמלווה את מלך ישראל במדיניות החוץ שלו כנגד ארם.¹⁰

ננסה את הסיטואציה שבה עומד הנביא: שתי שליחויות מיוחסות אליו במקרא. האחת בספר מלכים, השנייה בספר יונה. השליחות האחת משליכה על מעמדה של ארם - המעצמה המסיימת את תפקידה, ואילו השליחות השנייה מופנית אל נינווה, בירתה העתידית של אשור - המעצמה העומדת בפתח. אך מתבקש הוא לראות את השליחות המתוארת בספר מלכים כראשונה, ואת השליחות המתוארת בספר יונה כמאוחרת יותר.

פער גדול שורר בין שתי הנבואות. בראשונה הוא מנבא על ירידתה של ארם, ואילו בשנייה הוא מושיט יד אל אשור להצילה: "קום לך אל נינווה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני" (א, א). מידת הדין מתוחה על עיר זו, ואליה נשלח יונה, להתריע, להשיכם מדרכם הרעה ולאפשר את ביטולה של הגזירה הרובצת לפתחם. אל הראשונה הוא הולך בחפץ לב - "כְּדָבַר ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר דִּבֶּר בְּיַד עֲבָדָיו יוֹנָה בֶּן אֲמִתִּי הַנְּבִיא אֲשֶׁר מָגַת הַחֶפֶר" (מלכים ב יד, כה).¹¹ וביחס לשנייה: 'אינני מוכן להיות שליח' הוא אומר,

9. מעניינת העובדה שאלוהים שולח את יונה "קום לך אל נינווה העיר הגדולה וקרא עליה" (א, א) והוא אינו אומר לו מה לומר. הבחירה מה לומר תהיה של יונה.

10. ירבעם בן יואש מולך 41 שנה, תקופת המלכות הארוכה ביותר למלך ישראל, ביטוי ליציבות הגדולה ששררה בממלכת ישראל בתקופת יונה.

11. ניתן לראות בייחוסו לאביו ובציון שייכותו אל גת חפר בפסוק המשייך את הנבואה אליו כאל אמירה התומכת בשייכותו אל השליחות אליה הוא נתבע. כעבד העושה את רצון רבו בנאמנות ובעמדה של שייכות.

מכיוון שתקומתה האפשרית של נינווה היא במידה רבה רעתם של ישראל.

שושלת של נביאים

הליכה לאחור אל נביאים שקדמו ליונה טוענת את התנהגותו במובנים נוספים. שני נביאים מתוארים בספר מלכים קודם ליונה - אליהו ואלישע. חז"ל מזהים את יונה כתלמיד של אלישע, אלישע כידוע הוא תלמידו של אליהו, ובין השלושה נוצר סוג של רצף והמשכיות.¹² עיון בפסוקי המקרא מספר על סיטואציה דומה אליה נקלעו השניים. כה אמר אלוהים לאלהיו בערוב ימיו:

"וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו לֵךְ שׁוּב לְדָרְכְךָ מִדְּבַרְךָ וּמִשְׁחַתְּ אֶת חֲזָאֵל לְמֶלֶךְ עַל אֲרָם: וְאֵת בֶּן נִמְשִׁי תִמְשַׁח לְמֶלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל וְאֵת אֱלִישֶׁע בֶּן שָׁפָט מֵאֲבֵל מְחֹלָה תִמְשַׁח לְנָבִיא תַחְתָּיִךְ: וְהָיָה הַנְּמֻלֵט מִחֶרֶב חֲזָאֵל יָמִית. וְהַנְּמֻלֵט מִחֶרֶב יָמִית אֱלִישֶׁע: וְהִשְׁאֲרֵתִי בְּיִשְׂרָאֵל שְׁבַעַת אֲלָפִים כָּל הַבְּרַכִּים אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לַבַּעַל וְכָל הַפֶּה אֲשֶׁר לֹא נִשְׁק לֹ" (מלכים א' יט, טו-יח).¹³

אליהו בשלח למשוח את חזאל למלך על ארם, ושליחות זו מקפלת בתוכה נבואה על ההרג הגדול שעשוי להיות בישראל כתוצאה

12. ובמדרש: 'וכן את מוצא שהקב"ה מצוה את אליהו ואמר לו ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל (מלכים א' יט, טז) ואליהו צוה את אלישע ואלישע שלח את יונה ומשחו שנא' ואלישע הנביא קרא לאחד מן הנביאים (מלכים ב' ט, א). מיכן למדנו ששלוחו של אדם כמותו אף הקב"ה הסכים על ידו כאלו אליהו משחו'. (ספרי זוטא פיסקא יד)

13. נבואה זו נאמרה לאלהיו לאחר שחזר על דבריו במעמד בחורב ואמר: 'וַיֹּאמֶר קָנָא קָנָאתִי לָהּ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת כִּי עָזְבוּ בְרִיתְךָ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת מִזְבְּחֵיךָ הָרְסוּ וְאֵת נְבִיאֶיךָ הָרְגוּ בְּחָרֶב וְאֶתְרִי אֲנִי לְבַדִּי וַיִּבְקְשׂוּ אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ" (מלכים א' ט, יד). התשובה האלוהית היא: לשיטתך, לך ומנה את השלושה, אך דע כי תוצאות המינוי תהיינה קשות ביותר - חרב ופורענות בישראל.

ממינוי זה. למעשה, נבואה זו אינה מתממשת בתקופת אליהו, והיא מתגלגלת לפתחו של תלמידו אלישע:

”וַיָּבֵא אֱלִישֵׁעַ דְּמֹשֶׁק וּבֶן הַדָּד מֶלֶךְ אַרְם חֵלֶה וַיֵּגֵד לוֹ לֵאמֹר בָּא אִישׁ הָאֱלוֹהִים עַד הֵנָּה: וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ אֶל חֲזֵהֲאֵל קַח בְּיָדְךָ מִנְחָה וְלֵךְ לְקִרְאֵת אִישׁ הָאֱלוֹהִים וְדַרְשֵׁת אֶת ה' מֵאוֹתוֹ לֵאמֹר הֲאֶחְיֶה מִחֲלֵי זֶה... וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֱלִישֵׁעַ... וְהִרְאֵנִי ה' כִּי מוֹת יָמוּת: וַיַּעֲמֵד אֶת פָּנָיו וַיִּשָּׂם עַד בֶּשׂ וַיִּבֶן אִישׁ הָאֱלוֹהִים: וַיֹּאמֶר חֲזֵאֵל מִדּוּעַ אֲדַנִּי בָכָה וַיֹּאמֶר כִּי יָדַעְתִּי אֶת אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה לְבִנִּי: יִשְׁרָאֵל רָעָה מִבְּצָרֵיהֶם תִּשְׁלַח בָּאֵשׁ וּבְחָרֵיהֶם בְּחָרֵב תַּהַרְגֵנּוּ וְעַלְלֵיהֶם תִּרְטֹשׁ וְהִרְתִּיָּהֶם תִּבְקַע: וַיֹּאמֶר חֲזֵהֲאֵל כִּי קָמָה עַבְדְּךָ הַכֶּלֶב כִּי יַעֲשֶׂה הַדְּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה וַיֹּאמֶר אֱלִישֵׁעַ הִרְאֵנִי ה' אֶתְּךָ מֶלֶךְ עַל אַרְם” (מלכים ב, ח, ז-ג).

אלישע מבשר לחזאל כי עומד הוא להחליף את אדונו - בן הדד, ותוך כדי דיבור הוא פורץ בבכי. לשאלת חזאל ”מדוע אֲדַנִּי בָכָה?” הוא נענה בתיאור קשה לרוע שחזאל עתיד לחולל לישראל כמלך על ארם. נבואה קשה זו אכן התגשמה: ”כִּי לֹא הִשְׁאִיר לַיהוָה אִחָז עִם כִּי אִם חַמְשִׁים פְּרָשִׁים וַעֲשָׂרָה רֶכֶב וַעֲשָׂרַת אֱלָפִים רֶגְלִי כִּי אֲבָדָם מֶלֶךְ אַרְם וַיִּשְׂמֵם כְּעֶפֶר לְדָשׁ” (מלכים ב יג, ז). הכחדה כמעט גמורה של צבא ישראל. במקור נוסף תיאורה הוא - ”וַיַּחֲזֵאֵל מֶלֶךְ אַרְם לְחָץ אֶת יִשְׂרָאֵל כֹּל יְמֵי יְהוֹאָחָז” (מלכים ב יג, כב).

ובחזרה אל יונה: יונה הוא נביא המלווה את מלך ישראל לאתר מות אלישע, והנה מבקש ממנו אלוהים לקום, ללכת אל נינווה העיר הגדולה, להתריע ולעורר אותם לשוב מדרכם הרעה. יונה כבר 'היה שם' - בעת אשר משח אלישע את חזאל למלך על ארם, בהוציאו לפועל את הנבואה הקשה שנאמרה לאליהו. כאמור, יונה זכה לבשר לממלכת ישראל על נפילת ארם, והנה עתה הוא נתבע להרוס במו ידיו את אשר בנה, בתתו כוח למעצמה החדשה העומדת בפתח.

ואלו הם דברי המדרש בירושלמי מסכת סנהדרין:

והכובש על נבואתו כיונה בן אמיתי - אמר רבי יונה: יונה בן אמיתי נביא אמת היה. את מוצא בשעה שאמר לו הקב"ה קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני, אמר יונה: יודע אני שהגוים קרובי תשובה הן והריני הולך ומתנבא עליהם והם עושין תשובה והקב"ה בא ופורע משונאיהן של ישראל. ומה עלי לעשות? לברות. ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני יי' וירד יפו וימצא אניה באה תרשיש ויתן שכרה וירד בה וגו'" (ירושלמי סנהדרין פרק יא הלכה ה).

המדרש מזהה את עמדת יונה כמי שדואג מן העובדה ש"הגוים קרובי תשובה הן", ומן התוצאה - "והריני הולך ומתנבא עליהם והם עושין תשובה והקב"ה בא ופורע משונאיהן של ישראל".¹⁴ פריעה זו מקבלת משמעות מוחשית לאור זיהוייה של נינווה כבירת אשור - העתידה להביא את הרעה על ממלכת ישראל ולהוציאה אל הגלות.

רוח דומה עולה מן המדרש הבא:

יונה תבע כבוד הבן ולא כבוד האב שנאמר ויקם יונה לברוח וגו' רבי נתן אומר לא הלך יונה אלא לאבד עצמו בים שנאמר ויאמר אליהם שאוני והטילוני אל הים. וכן תמצא האבות והנביאים. היו נותנים עצמם על ישראל. במשה מה הוא אומר ועתה אם תשא חטאתם ואם אין מחני נא מספרך אשר כתבת (שמות לב לב). אם ככה את עושה לי הרגני נא הרוג אם מצאתי חן בעיניך ואל אראה ברעתי (במדבר יא טו). בדוד מהו אומר הנה אנכי חטאתי ואנכי העויתי ואלה הצאן מה עשו תהי נא ירך בי ובבית אבי (שמואל ב כד) הא בכל מקום אתה מוצא האבות והנביאים נתנו נפשם על ישראל" (מכילתא דרבי ישמעאל בא פרשה

14. 'שונאיהן של ישראל' הכוונה היא לעם ישראל. פריעה מלשון פירעון - הקב"ה יפרע את חובו מעם ישראל ויענישם על חטאיהם.

(א).

יונה תבע את כבוד הבן - העם, ולא את כבוד האב - הקב"ה, אומר המדרש. אל השליחות לנינוה הוא מתייחס כאל פורענות לישראל, ואת יונה הוא ממקם לצד שני המנהיגים הגדולים - משה ודוד, כמי שהלך בדרכם, התייצב וביקש לעצור בגופו את הגזירה.

בתחילת הלימוד הופנתה שאלה אל יונה - וכי אתה אינך חס על נינווה עיר גדולה שבה רבבות רבות של בני אדם? כעת מתברר שלא זהו העניין. אכן, אילו היה אלוהים שולחו אל עיר רחוקה כל שהיא, להתריע ולהציל, מסתבר שלא היה מתנגד. כאן הנושא הוא אחר. בליבו - ההשלכות שתהיינה לשליחות זו על בני עמו. הקשר זה הופך את התמונה על פיה, ומציב את יונה בשורת המנהיגים הגדולים, כמי שמוכן להקריב את חייו לטובת בני עמו.

בין מלכים לספר יונה

ספר יונה מתעלם מן ההקשר ההיסטורי, והוא מספר סיפור שמוקדו הוא התשובה החלקית של אנשי האונייה ושל יושבי העיר נינווה ("מְשֻׁמְרִים הַבְּלִי שְׂוֹא חֶסֶדִם יַעֲזֹבוּ"). אלוהים חס עליהם, ואילו יונה לא חס. ההקשר המדיני-פוליטי, הטעון כל כך, של עיר שעומדת לשמש בקרוב כבירתה של הממלכה העולה - אשור, אינו מהווה נושא בפשוטו של מקרא. השאלה מתבקשת - אם אכן זהו המניע של יונה מדוע הוא אינו עונה בפשטות: אינני מוכן לשתף פעולה ולהביא לחורבן בני עמי? מה פשר ההתעלמות מהיבט משמעותי זה בספר יונה?

טענתנו: שתי נקודות מבט הן ביחס לסיפור. הראשונה נגזרת מצירופו המתחייב של ההקשר ההיסטורי, ובהתאם היא צובעת את הסיפור בצבע מסירות הנפש של יונה על בני עמו. לצד זאת, ספר יונה בחר להתעלם מהיבט זה, ולמקד את הלומד בנושא אחר - התשובה וחמלת אלוהים על בריותיו. עובדה זו מקפלת בתוכה הזמנה

לקרוא את ספר יונה כפי שהוא, ולזהות את הנושא ואת העמדות הרוחניות הנוכחות בו, תוך התעלמות מן ההקשר ההיסטורי. רק בתום העיון נכון יהיה לחזור אל תמונת ההקשר הגדולה, ולבקש קשרים וחיבורים בין שתי נקודות המבט. מבט כפול זה עשוי לזמן פתחים חדשים בעומקיו של ספר יונה.

בשורות הבאות נתבונן במבנה הספר, בציר סביבו נע הסיפור. ציר זה יקבל משמעות בשלב מאוחר יותר.

מבנה הספר

בפרק הראשון נשלח יונה לקום וללכת אל נינווה ולהתנבא עליה. יונה קם, ובורח מלפני ה' תרשיש. סירובו מתואר בפרק א' - במפגש עם המלחים, כמו גם בפרק ב' - כאשר הוא נתון במעי הדג. בתחילת פרק ג' הוא מצטווה שנית לקום וללכת אל נינווה. הפעם הוא יצא לשליחות. אלמלא סירובו ובריחתו של יונה, הסיפור היה מתחיל בפרק ג'. מה משוקע ב'סיבוב' העובר על יונה? כבר במבט ראשוני ניתן לזהות קשר בין טיבה של ההתרחשות באונייה, לבין טיבה העתידי של ההתרחשות בנינוה, ובהתאמה - קשר בין ההתרחשות ביים, לבין ההתרחשות מחוץ לעיר נינווה בסוג של מדבר.

יונה נשלח אל נינווה, ובה הוא עשוי להיפגש עם עיר שקיצה קרוב - "עוֹד אַרְבָּעִים יוֹם וְנִינְוָה נִהְפָּקֶת". יונה בורח, והקב"ה מזמן אותו אל אונייה החושבת להישבר וקיצה קרוב; היושבים בנינוה בעת מצוקה עשויים לשוב בתשובה, וגם אנשי האונייה שבים בתשובה; אנשי נינווה עשויים לקרוא אל ה': "יִיָּקְרָא אֶל אֱלֹהֵים בְּחִזְקָה", וגם המלחים באונייה נוהגים כן: "יִיָּקְרָא אֶל ה'". בנינווה הם יפנו אל ה' ויבקשו - "מִי יוֹדֵעַ יֵשׁוּב וְנַחֵם הָאֱלֹהִים וְיִשָּׁב מִחֶרֶן אָפּוֹ וְלֹא נֹאכְד", ובאונייה הם פונים מבקשים "אָנָּה ה' אֵל נָא נֹאכְדָה בְּנַפְשׁ הָאִישׁ הַזֶּה"; מנינווה הוא יצא אל מקום שהוא מעין מדבר, ובו יבקש את

נפשו למות - "טוב מותי מחיי", ובהתאמה, פרק א' מסתיים בעצתו של יונה לאנשי האונייה להטילו הימה אל מותו.

פרק ב' מתרחש בים, בו מתקיים דיבור בינו לבין אלוהים, ופרק ד' מתרחש במעין מדבר, בו מתקיים דיבור בינו לבין אלוהים. בים מזמן אלוהים את הדג להציל את יונה (וַיִּמַן ה' דָּג גָּדוֹל לְבָלֵעַ אֶת יוֹנָה), ולימים, בסמוך לניווה, הוא יזמן את הקיקיון להציל לו מעל ראשו (וַיִּמַן ה' אֱלֹהִים קִיקְיוֹן וַיַּעַל מֵעַל לְיוֹנָה לְהִיּוֹת צֵל עַל רֹאשׁוֹ).

מה מקופל במבנה זה? יונה מסרב להיפגש עם אנשי ניווה וללוות אותם בסיטואציה של פורענות המתרחשת לבוא עליהם, ואלוהים מזמן אותו לסיטואציה דומה, כסוג של פרומו, מפגש מקדים למפגש ההוא. מפגש זה עשוי לשמש כשיעור הכנה למפגש ההוא שעשוי להיות לו עם אנשי ניווה. יונה דבק בעמדתו - עמדת הבורח, והוא מוטל אל הים - אל מותו. אלוהים אינו חפץ במותו, והוא מזמן לו דג להצילו. הצלה זו משמשת סוג של מבוא לקיקיון שעשוי להצל על ראשו, ויותר מכך היא משמשת כהזמנה לדיבור ולדיאלוג עם אלוהים.